

## Literatuur

Dekker, Gerard (2013),

*De doorgaande revolutie. De ontwikkeling van de gereformeerde kerken in perspectief*, Barneveld: Uitgeverij Vuurbaak.

Hak, Durk (2007),

‘De Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt, en het verval van het narcisme van de kleine verschillen’, in: *Religie & samenleving* 2/3 199-213.

Janse, C.S.L. (2015),

*De refozuil onder vuur*, Apeldoorn: Labarum Academic.

Laeyendecker, L. (2013), *Kritische stemmen: Maatschappijkritiek van oudheid tot heden*, Budel: Uitgeverij Damon, pp. 820, ISBN 9789460361524, € 54,90.

Dit, naar eigen verwachting van deze *eminence grise* van de Nederlandse sociologie laatste, boek is imponerend in alle opzichten. Het toont de breedheid en diepte van zijn kennis van de samenleving en het denken daarover. De titel dekt de lading goed: het boek geeft een uitgebreid overzicht van de opvattingen van kritische denkers over de maatschappij vanaf Mesopotamië tot nu. Enige beperking is wellicht dat het de lijn volgt van de westerse ontwikkeling en niets zegt over wat er bijv. in Oost-Azië aan ideeën is ontwikkeld. Maar een recensie moet niet gaan over wat er niet in staat, maar over wat we wel aantreffen. En dat is veel.

Eigenlijk zijn het drie boeken in één band. Het eerste gaat over de apocalyptische verhalen waarin de onvermijdelijke ondergang van de mensenwereld centraal staat, maar die tegelijkertijd een kritiek bevatten op de dan bestaande samenleving. Kroonjuweel daarvan is natuurlijk de Apocalyps van Johannes van Patmos, in protestantse kring altijd *Openbaring* genoemd. De daarin vervatte raadselachtige en fantastische beelden zijn een terugkerende bron geweest van de vele apocalyptici na hem. Ook van beeldend kunstenaars trouwens en via die weg in de middeleeuwen ook voor de vele ongeletterde gelovigen. Laeyendecker laat zien dat apocalyptische ideeën vooral in de middeleeuwen veelvuldig voorkwamen, maar ook tot op heden opduiken in boeken, films en tv-series. De wrekende gerechtigheid via een verpletterende ondergang van alles wat het kwaad in de wereld representeert, is een verhaal dat altijd weer aantrekkingskracht blijkt te hebben.

De schrijver is dan wel socioloog, maar dankzij zijn opleiding bij de Augustijnen zeer vertrouwd met de rooms-katholieke denkers (en hun critici) en kan er daarom boeiend en bijna speels over vertellen. Zijn kennis van de sociologie en de geschiedenis helpen dan weer bij het plaatsen van de soms merkwaardige verhalen in een maatschappelijke context van oorlog, crises, epidemieën etc.

Het tweede deel gaat over de utopieën en ook daarvan is de oorsprong zeer oud; volgens Laeyendecker is er in de Odyssee al een utopie *avant la lettre* te vinden in het land der Phaiaken. De grote tijd der utopieën breekt echter aan in 1516 met de publicatie van Thomas More's *Utopia*. Daarna wordt het ook een algemeen begrip voor een niet bestaande, maar wel denkbare ideale samenleving waarin mensen gelukkig en in vrede met elkaar leven. Veel meer dan bij de apocalyptische krijgt in de utopische geschriften de kritiek op de bestaande samenleving concreet gestalte. Het grootste verschil is echter dat de bestaande ellende te maken heeft met menselijk handelen en niet meer wordt toegeschreven aan de satan en zijn trawanten. Laeyendecker geeft een grondig en helder overzicht van de werken van een groot aantal utopisten. Daarbij zorgen zijn vaak verbluffende kennis van geschiedenis en sociologie ervoor dat deze ideeën nooit los van hun context worden uiteengezet. Het interessantste stuk, in mijn ogen althans, komt aan het slot van dit deel. Dan gaat hij de discussie aan met de grote critici der utopisten: vooral Popper (en vervolgens Achterhuis en Gray). Kernpunt van de kritiek van Popper is de stelling dat iedere utopie uiteindelijk uitmondt in een totalitaire, gewelddadige maatschappij. Het voorbeeld van de critici is altijd het communisme, dat van een utopische gedachte ontaarde in het totalitaire Rusland, China, Cuba etc. Het aardige van de aanpak van Laeyendecker is dat hij deze kritiek krachtig demonteert op basis van de historisch-empirische beschrijvingen van een aantal gerealiseerde utopische gemeenschappen in vooral de Verenigde Staten. Vanaf de 17<sup>e</sup> eeuw zijn er door uit Europa afkomstige groepen pogingen gedaan in het nieuwe, vrije land ideale, kleinschalige samenlevingen te vormen op basis van utopische ideeën. Niet iedereen zal ogenblikkelijk weten wie de Shakers waren of de Oneida Community vormden, of de volgelingen van Robert Owen of Etienne Cabet, maar hun wedervaren en ook dat van de in de jaren zeventig opgerichte en nog steeds bestaande hippiegemeenschap 'The Farm' is heel interessant en laat zien dat niet iedere utopie uitmondt in geweld. Ook durft Laeyendecker de stelling aan dat de bewoners van deze gemeenschappen er vrijwel altijd beter aan toe waren dan hun qua afkomst en opleiding gelijken in de 'gewone' samenleving. Zijn boodschap aan de utopiecritici is dan ook: staar je niet blind op je vermeende filosofische gelijk, maar kijk naar de werkelijkheid. Daarnaast bevat zijn verhaal ook een voorzichtig pleidooi voor de positieve waarde van utopische gedachten voor de ontwikkeling van de hedendaagse samenleving. Die ziet hij vooral bij de ecologische en antiglobalistische bewegingen van de laatste 20 jaar.

Kenmerkend voor Laeyendecker is een ogenschijnlijk milde kritiek die bij nader inzien echter dodelijk is. Dat zien we hier bij het verdampen van de stellingen van Popper en Achterhuis. We zagen het ook in het artikel 'Sociologen en bisschoppelijk beleid' (in *Religie & Samenleving* 10-1). Daar hakt hij op vriendelijk doch uiterst scherpe wijze de beweringen in het proefschrift van Chris Dols over de machtsgreep der sociologen in de Nederlandse katholieke kerk in de zestiger jaren volledig aan mootjes. Er blijft niets

van over dan modieuze praat over ‘narratives’ en ‘frames’ die met de historische realiteit weinig te maken hebben.

Het derde en laatste deel is op eerste gezicht voor degenen die vertrouwd zijn met de sociale wetenschap wat traditioneler van opzet. Na een paar uiteraard zeer gedegen hoofdstukken over ontstaan, mogelijkheden en beperkingen van de maatschappijwetenschap worden drie ‘grondleggers’ van de moderne maatschappijkritiek ten tonele gevoerd: Rousseau, De Tocqueville en Marx. Heel verrassend is dat niet, maar wel wat daarna komt: een uitgebreide kritische verhandeling over wat hij het WTE-complex noemt: wetenschap, techniek en economie. Daar laat hij meer het achterste van zijn eigen tong zien. Weliswaar via de hem zeer vertrouwde aanpak van het vertellen wat anderen schrijven over de problemen van de maatschappij, maar wel binnen het door hemzelf geschapen kader. Het woord ‘ik’ en zeker ‘ik vind’ komen vrijwel niet voor in zijn betoog en toch is het boek naar het slot steeds meer ‘*the world according to Bert*’. Opnieuw is zijn kennis van de materie verbluffend. Van vrijwel alles wat er geschreven wordt over techniek, economie, ecologie, wetenschap en politiek heeft hij kennis genomen tot bijna op de dag van het verschijnen van het boek toe. Ondanks zijn gedegen katholieke training heeft hij zich weinig aangehouden van Predikers waarschuwing “er is geen einde aan het maken van veel boeken en veel doorvorsen is afmatting voor het lichaam” (Prediker 12:12) en van die afmatting is bij hem dan ook niets te bespeuren. Inhoudelijk is het slotdeel een echte maatschappijkritiek, waarin hij vooral de neoliberale marktverheerlijkers (o.a. van de Chicago-school van Friedman) onderuit haalt en zijn waardering voor de anders-globalisten niet verhult.

Al met al een indrukwekkend boek dat, ondanks dat de omvang het figuurlijk en letterlijk wel zwaarwichtig maakt, verdient om gelezen te worden door een ieder die wil nadenken over de grote maatschappelijke problemen.

Ton Kee  
(Groningen)

Koning, Martijn de, Joas Wagemakers & Carmen Becker (2014), *Salafisme. Utopische idealen in een weerbarstige praktijk*, Almere: Uitgeverij Parthenon, pp. 252, ISBN 9789079578504, € 29,-.

De drie auteurs zijn afkomstig uit verschillende disciplines en werkzaam aan de Radboud Universiteit te Nijmegen. Na een definitie van wat salafisme is: een reformistische beweging die het tijdperk van de eerste volgelingen van Mohammed idealiseert, wordt een onderverdeling in drie typen voorgesteld: de quiëtisten, die zich afzijdig houden van politiek en van geweld; de politieke salafisten; en de jihadisten. Aan de eerste groep had Wagemakers al een Engelstalige publicatie gewijd: *The quietist Jihadi*. De laatste groep